

O hodnotách

Hovoriť o hodnotách znamená hovoriť o tom, ako by mali ľudia žiť, ako by sa mali správať k iným ľuďom a aký spôsob organizácie spoločnosti považujeme za najlepší. Dnes sa na Slovensku diskusia o týchto problémoch zvykne redukovať na spory o zákaze interrupcií, registrovaných partnerstvách, Svätoplukovi a národných hodnotách. Aj keď v týchto sporoch hrajú hodnoty druhoradú úlohu (sú to skôr témy, z ktorých si niektoré politické strany urobili svoju agendu), je v nich niečo, čo by nám mohlo pomôcť dopátrať sa k akýmisi univerzálnejším črtám takýchto sporov. Typické pre diskusie tohto typu je, že jedni v nich obviňujú druhých, že od nich požadujú, aby súhlasili s vecami, s ktorými vo svojom vnútri nemôžu súhlasiť. Konzervatívci obviňujú liberálov, že chcú vytlačiť Boha do súkromia, liberáli zase obviňujú konzervatívcov, že sa pokúšajú pretlačiť do zákonov veci, ktorých dodržiavanie by malo byť záležitosťou osobného svedomia a ich prípadné nedodržiavanie by sa tak nemalo stať predmetom sankcií štátnych inštitúcií.

Spory medzi konzervatívcami a liberálmi nie sú o tom, čo je morálne a čo nemorálne, ale skôr o tom, ktoré hodnoty majú byť privatizované a ktoré zoštátnené. Liberáli, podobne ako konzervatívci, sú presvedčení, že interrupcia nie je dobrá vec. Rozhodnutie v tejto veci by však malo byť záležitosťou svedomia, nie zákona. Konzervatívci si myslia opak. Až tu, myslím si, vstupuje do hry otázka vzťahu medzi hodnotami a politikou: Ako môžu v ústavnej demokracii spolu vychádzať rozličné náboženské a sekulárne skupiny ľudí, s rozličnými názormi na túto a podobné otázky a pritom rozumne kooperovať pri spravodlivom a efektívnom spravovaní krajiny?

Aby sme sa vyhli diskusiám o objektivite a subjektivite hodnôt, o relativizme, univerzalizme a podobných veciach, navrhujem rozlišovať medzi „esenciálnymi“ a „procedurálnymi“ hodnotami. Hodnoty, ktoré do diskusie prinášajú rôzne náboženské a sekulárne doktríny sú esenciálne. Monomoralizmus je presvedčenie, že stabilita a poriadok spoločnosti vyžaduje istý súbor esenciálnych hodnôt, záväzných pre všetkých jej členov. V moderných, pluralitných spoločnostiach je monomoralizmus neuskutočniteľný. Rozumne spravodlivá a efektívne fungujúca spoločnosť nevyžaduje monomoralizmus, ale sociálny kapitál, tvorený určitým súborom procedurálnych hodnôt.

Každú spoločnosť možno chápať ako sieť procedúr vyjednávania, uzatvárania kompromisov, ale i sporov o veciach, o ktorých nemožno robiť kompromisy. V týchto procedúrach sa definuje situácia, v ktorej konáme, presadzujeme svoje stanoviská a záujmy. Produktivita týchto procedúr závisí od istého súboru hodnôt, ktoré uľahčujú kolektívne jednanie. Patria sem ochota dodržiavať isté etické normy komunikácie, dôvera, úprimnosť, neformálna solidarita, rešpekt k názorom iných. Tieto procedurálne hodnoty sa od esenciálnych hodnôt odlišujú tým, že sú pozitívne hodnotené vo všetkých spoločnostiach, bez ohľadu na to aké náboženské alebo sekulárne doktríny ich členovia vyznávajú.

Táto diskusia by mohla byť o tom, akým spôsobom sú formované esenciálne a procedurálne hodnoty, aký vplyv majú na praktickú politiku a či vôbec nejaký vplyv majú, aké sú mechanizmy inštitucionalizácie hodnôt a aké sú zdroje sociálneho kapitálu spoločnosti.

Egon Gál: Mohli by sme začať otázkou, načo vlastne potrebujeme pojem hodnoty a čo vyjadruje. Podľa mňa o hodnotách hovoríme vtedy, keď chceme vysvetliť správanie ľudí, ktoré sa nám nezdá celkom prirodzené. Keď si napríklad niečo odopriem v prospech svojho dieťaťa, je to prirodzené. Rodič, ktorý sa tak nespráva, nie je nemorálny, ale divný. Keď však odopriem niečo sebe alebo svojej rodine kvôli niekomu cudziemu, o kom viem, že je v núdzi, to už nie je celkom prirodzené. V takých prípadoch hovoríme o hodnotách a morálke. Prečo sa vlastne správame morálne k iným? Odpoveď je jednoduchá, pokiaľ ide o ľudí, s ktorými žijeme v jednej spoločnosti, je lepšie, keď spolu dobre vychádzame, spolupracujeme, dôverujeme si a dodržiavame pravidlá spoločného života. O morálke a hodnotách hovoríme vtedy, keď chceme chváliť alebo kritizovať správanie ľudí.

František Novosád: Súhlasím s tým, že o hodnotách začíname hovoriť obyčajne až vtedy, keď niečo neprebíha hladko, spontánne, akoby s inštinktívnou samozrejmosťou. Vtedy, keď pri snahe presadiť niečo, uskutočniť svoje ciele, narážame v správaní sa iných na niečo zvláštne a nevieme si to vysvetliť „kauzálné“, z ich fyzických daností a okolností ich konania, prichádzame k záveru, že tí druhí „majú iné hodnoty“. O hodnotách však uvažujeme aj vo vzťahu k vlastnému konaniu. A to vtedy, keď sa potrebujeme vyrovnáť s krízovou situáciou, keď sa potrebujeme rozhodovať v komplikovanej situácii a máme na výber niekoľko viac-menej rovnocenných alternatív. Musíme vychádzať z toho, že človek je bytosťou záujmov a svoj záujem chce presadiť v priestore, v ktorom sa o realizáciu svojich záujmov usilujú aj iní. Aj tu vstupuje do hry pojem hodnoty. Prvou funkciou pojmu hodnoty, možno nie tou najdôležitejšou, je artikulácia a legitímácia individuálnych záujmov vo verejnom priestore. Tým, že viažem svoj záujem s hodnotou, sa usilujem zároveň ukázať, že môj záujem nie je výlučne subjektívny, že ho možno zdôvodniť aj ináč ako odvolávaním sa na svoju svojvoľu, a teda môžem žiadať aj od iných, aby ho rešpektovali. Práve nevyhnutnosť uchádzať sa o rešpekt iných, o uznanie od iných je jadrom, z ktorého sa potom vytvára verejný priestor. Druhou funkciou hodnôt je pomôcť uvedomiť si svoj záujem, sformovať ho, vyjadriť, dať mu stálejšiu podobu. Záujmy predsa nikdy nie sú nejakou hotovou záležitosťou, tvoria sa vždy na pozadí istého komplexu hodnôt. V tomto zmysle hodnoty môžeme považovať za kryštalizovanú skúsenosť mnohých generácií, ktorá nám slúži ako vzor, podľa ktorého dávame formu našim potrebám. Práve pojem hodnoty mi uľahčuje rozlišovanie medzi „chútkami“, momentálnymi preferenciami a dlhodobými záujmami, prípadne medzi „trvalo udržateľnými“ záujmami. A toto vedomie hodnoty mi umožňuje, aby som bol schopný (aspoň niekedy) konať v rozpore so svojimi bezprostrednými preferenciami. Hrdina jedného z Balzacových románov hovorí, že mať dobrú výchovu znamená dokázať vidieť si ďalej od nosa. Hodnoty sú práve tým, čo nám dovoľuje myslieť trochu dopredu, identifikovať svoje dlhodobé záujmy.

Samuel Abrahám: S termínom „hodnota“ sú spojené obyčajne pozitívne asociácie. Konvenčne sa za hodnotu považuje to, čo je „dobré“. Je to však celkom

tak? Dá sa hovoriť aj o hodnotách, ktoré nie sú etické a morálne? Aký je status hodnôt, ktoré nie sú morálne a etické? Je hodnotou len nedostatkom dobra alebo jeho znetvorením, alebo je zlo tiež hodnotou, i keď „zápornou“? Môžeme tiež diskutovať nakoľko sú hodnoty konvencie, teda čo vzniklo umelo, historicky a nakoľko sú hodnoty prirodzené. Američania by povedali *Self-evident Truths*. To však je už iná diskusia.

František Novosád: Hodnota sama osebe môže byť pozitívna a negatívna. Aj zlo je hodnotou, aj keď negatívnou. Záujem je výlučne môj, hodnota je – z hľadiska individua – niečo, čo chcem, aby bolo rešpektované aj inými. Keď hovorím o záujme, tak hovorím o sebe, keď hovorím o hodnotách, tak hovorím o nás, situujem sa do verejného priestoru, do priestoru reciprocít a vzájomných uznaní. Otázka zla patrí k tým najťažším, ktoré si kedy ľudia kládli. Myslím si, že „bežné“ zlo, s ktorým sa stretávame v každodennosti, je naozaj len „nedostatkom dobra“. Pri spätnom pohľade na spoločenské katastrofy minulého storočia si však začínam myslieť, že zlo je samostatnou silou.

Martin Kanovský: Ak som to dobre pochopil, tak hodnoty sú spojené so záujmami a majú ich legitimovať. Hodnoty teda predstavujú ethos v tom pôvodnom zmysle slova, teda istý spôsob života a presadzovania záujmov.

Egon Gál: Podľa Fera za pozitívne považujeme tie hodnoty, ktoré slúžia našim osobným záujmom a o ktorých dokážeme presvedčiť iných, aby ich rešpektovali. To mi pripadá príliš funkcionalistické chápanie hodnôt. Správať sa morálne, podľa mňa, znamená rešpektovať určité hodnoty, aj keď je to proti mojim záujmom.

František Novosád: Legitimácia záujmu znamená urobiť tento záujem prijateľným aj pre iných. Pri tomto určení hodnoty som vlastne použil analógiu s jednou z formulácií kategorického imperatívu. Aj Kant predsa chce, aby sme konali tak, aby zásada nášho konania bola prijateľná pre všetkých.

Samuel Abrahám: Dobro a zlo v dimenziách individuálneho života má svoje hranice. Hrôzou a hrozbou je však zlo, ktoré nadobúda celospoločenské, skoro planétárne rozmery. Mám na mysli totalitné režimy. Neraz počujeme, že pri ich vzniku mali ich tvorcovia „dobré zámery“. Odvolávaním sa na dobré úmysly tieto režimy dokázali ospravedlniť akékoľvek zo svojich zločinov. Kto dokázal viesť „humanistickejšie“ reči ako Jozef Stalin. A nikto nedokázal hovoriť presvedčivejšie o mierovej a spravodlivej Európe ako Adolf Hitler ešte aj po napadnutí Poľska. Znamená to teda, že totalitné režimy tiež môžu mať záujmy, ktoré môžu prezentovať ako všeobecne prijateľné?

František Novosád: Áno, aj takéto režimy môžu vystupovať a aj vystupujú s nárokom na univerzálnosť. Nakoniec, morálna kritika týchto režimov je do určitej miery postavená na tom, že tieto režimy neobstoja voči vlastným nárokom. To znamená, že záujem, ktorý vydávajú za univerzálny, je záujmom egoistickým a partikulárnym. Tieto režimy vystupujú s nárokom, že pre všetkých by bolo dobré, keby celosvetovo „zvítazil“ komunizmus alebo fašizmus. Kritik ukazuje, že to tak nie je, že „univerzalizácia“ by bola katastrofou, resp., že už ich partikulárna, faktická existencia je pre obyvateľov danej krajiny katastrofou, že tieto režimy nie sú schopné obstáť zoči-voči vlastným kritériám. Pravda, morálne kritizovať sa dal len komunizmus. Fašizmus bol od začiatku voči morálnej kritike imúnny, pretože sa jasne definoval ako „egoistický“ režim, ako režim určený výlučne pre „árijskov“. Preto si zrejme vieme ťažko predstaviť, že by fašizmus skončil „implóziou“, tak ako skončil – aspoň ten sovietsky – komunizmus.

Martin Kanovský: Možno ich kritizovať za to, že ich hodnoty sú nemorálne, nemožno ich však kritizovať za to, že nemajú hodnoty. Aj negatívna hodnota je hodnotou, tak ako záporné čísla sú tiež číslami.

Samuel Abrahám: To je trochu sofistika. Kategória hodnôt ako ich vnímame dnes je relatívne moderná kategória. Myslím tým, že môže existovať, definovať sa, legitimizovať bez transcendentálneho ukotvenia. Hoci už Spinoza ich vnímal takto, všeobecne v Európe sa začínajú používať len niekedy v polovici devätnásteho storočia. (V USA mali hodnoty inú genézu.) Prečo je to vlastne tak, prečo si dávnejšie spoločnosti vystačili bez pojmu hodnoty? Dôvod je ten, že v modernej spoločnosti sa hodnoty strácajú a strácajú sa tiež rozdiely medzi hodnotami. Na seba narážajú nielen rozdielne hodnoty vnútri jednotlivých spoločností, ale narážajú na seba aj záujmy rozdielnych spoločností. Režimy, kultúry, civilizácie sa dostávajú do priamych sporov. V týchto zrážkach sa záujmy odpútavajú od hodnôt. V antike alebo v stredoveku zrejme diskusia o hodnotách nebola potrebná, prípadne nebola taká dôležitá. Jadrom stredovekého hodnotového systému bola etika, teda to, ako sa človek správa navonok. V stredoveku to bola dogma, teda niečo, o čom sa nediskutovalo.

Martin Kanovský: Možno by bolo dobré teraz upriamiť pozornosť na rozdiel medzi implicitnými a explicitnými hodnotami. Množstvo hodnôt bolo v minulosti a čiastočne je aj v súčasnosti implicitnými. Ľudia presadzovali svoje záujmy a hodnoty bez toho, že by to tematizovali. Určitý súbor hodnôt pre nich platil úplne automaticky. Určité typy správania sa automaticky považovali za morálne alebo nemorálne. Neskôr, keď sa rozdielne morálne a politické systémy dostali do priameho kontaktu, tak sa implicitné muselo stať explicitným. Až keď sa stretnem s „inými“, tak si začínam uvedomovať predpoklady svojho konania. Stretnutie s iným je vždy výzvou, aby som svoje konanie začal zdôvodňovať.

František Novosád: Neviem, či niekedy existovali spoločnosti, v ktorých isté hodnoty platili „automaticky“. „Tradičná spoločnosť“ je cieľom konštrukciou, nemôžeme podceňovať vnútorné napätia antickej alebo stredovekej spoločnosti. A tiež to boli spoločnosti, ktoré boli v neustálej konfrontácii s inými spôsobmi života. Pričom túto „inakosť“ mali v sebe samých. Predstava, že antické alebo stredoveké spoločnosti boli spoločnosťami „harmónie“ patrí medzi staré romantické haraburdie.

Martin Kanovský: Vôbec som nemal na mysli harmóniu: zastávať implicitné hodnoty znamená považovať ich za prirodzené, dané, samozrejmé, netematizovať ich, iba sa podľa nich správať. Je inou otázkou, či sú takéto implicitné hodnoty vzájomne harmonické (súhlasím, že často nie). A pokiaľ ide o inakosť: nehovoril som ani o „tradičných“ spoločnostiach, ani o neprítomnosti „inakosti“ ako faktu – mal som na mysli uznanie inakosti hodnôt (iných ľudí a spoločností) ako radikálne iných, s nárokom na uznanie, nie iba uvedomenie si faktu, že iné spoločnosti majú iné hodnoty.

Samuel Abrahám: V antike alebo v stredoveku však „tí iní“ neohrozovali hodnotový kódex.

Egon Gál: Morálka začína tam, kde o svojom správaní začíname rozmýšľať vo vzťahu k druhému človeku, tam, kde sa začíname správať, aspoň do určitej miery, proti svojim záujmom, resp., nemyslieť pri konaní na svoje záujmy.

František Novosád: Povedal som, že hodnota je predovšetkým symbolizáciou vzťahu k iným ľuďom. Rešpektovať hodnoty teda predpokladá, že pri „koncipovaní“ plánu svojho konania treba brať do úvahy aj iného, či už pozitívnym alebo negatívnym spôsobom. V mene hodnôt sa nakoniec vedú aj spory, vojny. Vždy však hodnota znamená povznesenie sa nad bezprostredné impulzy, ktoré sa natískajú ako prvé motívy nášho správania sa. To však neznamená, že konáme proti svojim záujmom. Ani kategorický imperatív nie je konaním proti mojim záujmom. Aj altruista má svoje záujmy a pritom jeho záujmom je pomôcť druhému.

Martin Kanovský: Antická a stredoveká spoločnosť boli vnútorne diferencované, ale problém legitimacy nebol taký výrazný. Hodnoty barbarov, otrokov, alebo iných náboženstiev boli automaticky nelegitímne. Tam sa problém legitimacy záujmov vôbec neobjavoval. Záujmy a hodnoty so samozrejmosťou splývali. To, že barbar nemôže mať rovnocenné hodnoty, to bola dobová a kultúrna samozrejmosť.

František Novosád: To asi nebude celkom tak. Platónove dialógy sú predsa

pokusom prekonať rozpad hodnotového univerza aténskej spoločnosti, gréckeho človeka. Ak budeme Aristotelovu „Etiku“ a „Politiku“ čítať ako svedectvo o dobe, tak prídeme k záveru, že Aristoteles si určite nemyslel, že žije v harmonickej dobe. Ani kresťanský stredovek nebol „dobou harmónie a šťastia“, bol neustálym, a nakoniec neúspešným pokusom, zlúčiť hodnoty, ktoré sa nedajú zlúčiť. Tu nemyslím len na konflikt antických a biblických momentov, ale aj na vždy obnovovaný zápas s pohanstvom. Trochu to teraz zveličím, ale dodnes nie je jasné, či kresťanstvo svoj zápas s pohanstvom vlastne neprehralo.

Martin Kanovský: Ešte raz: ani jediným slovom som nespomenul nijakú „harmóniu“, ani ju nijako nepredpokladám. To, že niekto považuje svoje vlastné hodnoty za dané a prirodzené, predsa nevedie k nijakej harmónii, skôr naopak. Mám na mysli skôr to, že antická a stredoveká spoločnosť vystupovali s istým nárokom na vnútornú homogenitu, aj keď tento nárok sa nedarilo a ani nemohlo dariť naplňať. Takisto mocenské zložky stredovekej spoločnosti považovali so samozrejmosťou pohanské momenty za niečo zlé a usilovali sa ich eliminovať. Je inou otázkou, či a ako sa im to darilo a súhlasím s tým, že skôr nie. Pohanským hodnotám však nikdy nebol priznaný legitímny status. Dostali sa tam zadnými dverami, nepriamo, nejestvoval nijaký oficalizovaný diskurz o ich legitimitate: aj nesmierny vplyv aristotelizmu v stredoveku bol zdôvodňovaný jeho nepostrádateľnosťou pre teológiu, nie legitimitou hodnotových stanovísk.

Egon Gál: Sú isté princípy spolužitia, ktoré musia platiť v každej spoločnosti, bez ohľadu na to, či je barbarská, kresťanská alebo sekulárna. Kresťania hovoria o láske k blížnemu, sekulárni ľudia o solidarite, možno aj barbari mali nejaké slovo chvály pre takúto hodnotu. Obdobia morálnej krízy alebo anómie nastávajú vtedy, keď staré hodnoty prestávajú motivovať a nové sa ešte nevžili.

František Novosád: Keď hovoríme o hodnotách, hovoríme nielen o kríze, ale hovoríme zároveň aj o návrhu riešenia tejto krízy. Moderná spoločnosť je vždy konfrontovaná so svojou vlastnou krízou.

Samuel Abrahám: Stav krízy je absolútne prirodzený pre modernú spoločnosť. Dokonca kríza je hnacím motorom spoločnosti. A nielen v technológii či vo vede ako to zadefinoval Thomas Kuhn, ale kríza ako východisko hľadania nových riešení, hľadanie nových odpovedí na naše útrapy a napokon hľadanie nových otázok v stave neschopnosti pochopiť kde sme a kam smerujeme. Práve od tohto by sme sa mohli odraziť. Kríza je anómia, nie však anomália.

František Novosád: Súčasťou tejto krízy je aj to, že nikto sa nemôže odvolávať na

niečo „dané“. Konzervatívce, pokiaľ je ochotný rešpektovať elementárnu logiku, sa nemôže odvolávať priamo na vôľu Božiu, alebo na odkaz predkov. Aj vôľa Božia musí byť nejakým spôsobom interpretovaná, vysvetlená, pochopená. To isté platí aj o tradícii. Tradícia pôsobí len prostredníctvom svojich interpretácií. Ani naturalista sa nemôže pri návrhoch ako usporiadať spoločnosť, odvolávať na zákony prírody, pretože aj tie musia byť nejakým spôsobom vysvetlené, prijaté, uznané. Tak isto sa nemôže marxista odvolávať na zákony dejín. Moderný človek sa vždy pohybuje v priestore interpretácií, kde niet ničoho pre všetkých samozrejme, pevného.

Egon Gál: Každý, kresťan, ateista, liberál alebo konzervatívce vstupuje do tohto sporu interpretácií so zásobníkom istých esenciálnych hodnôt, ktoré sa pokúša presadiť. Každá doktrína prináša svoju predstavu dobrého a správneho. Otázka je, či je dnes ešte možné vytvoriť spoločnosť, kde by existoval konsenzus, kde by sa teda zástancovia rozličných doktrín nenásilne dohodli na spoločných hodnotách, ktoré by boli ochotní rešpektovať.

Samuel Abrahám: Pre modernú spoločnosť je charakteristické permanentné vyjednávanie o platnosti hodnôt. Moderná doba je v kríze. Tá je ale viditeľná len v zlomových momentoch alebo v teóriách intelektuálov. Spoločnosť predsa len funguje hladko: sú tu pozitívne zákony, ideológie ponúkajú čiastkové riešenia problémov. Práve týchto čiastkových riešení sa v každodennosti držíme. Nemyslím si, že by v súčasnej situácii bolo možné čo i len v rámci jednej spoločnosti nájsť jednotný, všetkými rovnako akceptovaný súbor hodnôt. A ešte menej to platí pre svetovú spoločnosť. Zároveň však je potrebné vidieť, že – napriek zaklínaniu sa potrebou diskutovať – sa o niektorých dôležitých problémoch mlčí. Politici nám otvorene dávajú najavo, že niektoré diskusie sú pre nich zbytočné, marginálne. Akoby nám hovorili, prestaňte diskutovať o esenciálnych problémoch, diskutujte o procedúrach, o okamžitých riešeniach. Až v zlomovej situácii sa začnú zaujímať aj o „obsahy“. Diskusia o esenciálnych hodnotách je pre politikov a úradníkov rušivým momentom. Vadí im diskusia o problémoch, ktoré sa nedajú riešiť kompromisom. Treba zároveň povedať, že aj pre moderné politické vedy je otázka hodnôt vlastne „vonkajšia“, marginálna. Aj pre politológa sú dnes dôležitejšie procedúry, riešenia sociálnych, ekonomických problémov a politických kríz a pseudokríz. Rovnako ako pre politikov aj pre politológov je diskusia o hodnotách akýsi pseudoluxus pre vonkajšiu spotrebu.

Martin Kanovský: Zdá sa, že liberalizmus má ako esenciálne hodnoty práve tie procedurálne hodnoty. To, že sa budeme o niečom dohadovať a pripustíme, že dohadovanie sa, kompromisy, procedúry a permanentná kríza budú trvalým stavom, to je už určitá, v podstate liberálna koncepcia. Preto paradoxne práve liberalizmus nemá nejaký stabilný súbor esenciálnych hodnôt z hľadiska obsahu, jeho esenciálnymi hodnotami sú práve tie procedurálne hodnoty. Dôvera v to, že vyjednávanie

o esenciálnych hodnotách, že samotné vyjednávanie, procedúry sú základom, je typicky liberálnou esenciálnou hodnotou.

Egon Gál: Sloboda je napríklad esenciálna hodnota liberalizmu. Ale Martin má pravdu, liberálna demokracia funguje iba tam, kde sú, aspoň do istej miery rešpektované procedurálne hodnoty – dôvera, úprimnosť, rešpekt k iným – hodnoty, ktoré umožňujú vyjednávať, robiť kompromisy, na niečom sa dohodnúť a dôverovať, že dohody budú dodržané.

František Novosád: Západná spoločnosť funguje preto, že sa neustále „reparuje“, rekonštruuje. Teda viac funguje ako nefunguje. U nás je to zatiaľ skôr vyvažovanie sa fungovania a nefungovania, rovnováha medzi nimi. Mohli by sme uviesť aj spoločnosti, ktoré možno viac nefungujú ako fungujú. Azda najzávažnejším problémom súčasného sveta sú práve „rozpadávajúce“ sa spoločnosti a rozkladajúce sa štáty. Fungovanie nijakej spoločnosti nie je ničím automatickým. Udržanie spoločnosti v chode si vždy vyžaduje vedomú námahu. „Sami od seba“ sa veci len rozpadávajú, hnijú, kazia. Spoločnosť musí mať trpezlivosť a vedieť, že niet „veľkých“ riešení, sú len stovky a tisícky „malých“ riešení.

Samuel Abrahám: Vždy sa však „reparujú“ procedúry.

František Novosád: Nemožno až tak jednoducho oddeliť esenciálne hodnoty od procedurálnych. Za každou procedúrou je aj esencia. Veď do procesu vyjednávania môžem vstúpiť len vtedy, keď mám „svoje“ predstavy o tom, ako by spoločnosť mala byť usporiadaná. Predsa vyjednávať sa dá len o niečom, o určitej hodnote. Mnohí intelektuáli sa nevedia vyrovnáť s faktom, že reálne diskusie dnes neprebiehajú na seminároch a vedeckých konferenciách, ale v politických stranách, parlamente, na ministerstvách. Teda tam, kde sa rozhoduje o systémoch regulujúcich náš život. V osemnástom storočí sa diskutovalo v salónoch, v devätnástom storočí na univerzitách, dnes je miesto reálnych ideologických sporov inde, v médiách, v politických inštitúciách. Samozrejme, to neznamená, že akademická sféra stratila význam.

Martin Kanovský: To je nevyhnutný dôsledok vývoja modernej spoločnosti. Nakoniec, aj keby intelektuáli prišli v diskusiách o esenciálnych hodnotách k nejakým záverom, tak ich to nijako neoslobodzujú od povinnosti svoje závery presadiť a rozšíriť. Keď sa nejaká skupina dohodne o esenciálnych hodnotách, tak tým to nekončí, tým to len začína.

Egon Gál: Tým sme sa dostali na rovinu inštitucionalizácie hodnôt. Spoločnosť

môže fungovať iba ak existuje súbor nemenných pravidiel, ktoré predstavujú isté hodnoty a ktorých porušovanie sa sankcionuje. Otázka je, akú váhu pri kodifikácii pravidiel majú takéto akademické diskusie.

František Novosád: Liberál je „nastavený“ na to, že o všetkom sa dá a má diskutovať a že každá diskusia skončí „dohodou“ o pravde. Sú však hodnoty, o ktorých niektoré ideové zoskupenia nie sú ochotné diskutovať. Možno sú ochotné vysvetľovať svoje postoje, nie však „rokovať“ o nich. Katolík predsa nebude diskutovať o interrupciách, bude vysvetľovať svoje stanovisko, nikdy však nebude počítať s tým, že liberál ho presvedčí o svojej pravde. Nakoniec však ani liberál „nepočíta“ s tým, že niekto ho presvedčí, že interrupcie by bolo potrebné zakázať. Otázkou je, ako je možná koexistencia nezlučiteľných právd v jednom politickom priestore.

Samuel Abrahám: Odpoveď je jednoduchá. Spolu môžu žiť ak jedna z frakcií nemá šancu umlčať, zastrašiť, odstrániť ostatné. Pre fundamentálne časti katolíkov, marxistov či konzervatívcov je to stav krízy a musia presadzovať svoje hodnoty kde sa dá, a to v rámci zákona, ktorý si uspôbia ak môžu. Navonok fundamentalisti každého druhu odmietajú liberalizmus pre jeho zdanlivý relativizmus. Vo vnútri sú frustrovaní, že svet nefunguje na ich obraz. Liberalizmus vie byť dosť kategorický aj tvrdý, aby presadil tento pluralizmus hodnôt. Isaiah Berlin to nazýva „negatívna sloboda“. Znamená to jednoducho, že štát, fundamentalista alebo nejaký šialenec ti nemôže diktovať, čo máš robiť a ako máš myslieť. Liberalizmus vie byť tvrdý a vôbec nie relativistický, pretože to je jediné politické prostredie, v ktorom môže žiť a prežiť.

František Novosád: Pokiaľ chcú spoločenstvá ideového typu prežiť v modernej spoločnosti, tak musia hľadať spôsoby integrity nie na rovine zákona, ale na rovine svojich hodnôt. Neochota uznať to, je jedným zo zdrojov moderného fundamentalizmu. Niet hodnôt pre všetkých, tak my sa zomkneme a predsa si svoje hodnoty presadíme, pretože my vieme, že my máme pravdu, my ponúkame jediný správny koncept života. Súčasný fundamentalizmus je priamou reakciou na liberálne koncepty usporiadania sveta.

Egon Gál: Myslím Fero, že podceňuješ liberálov. Aj oni vedia, že existujú voľby, parlamenty a zákony. Ak sa raz zákon o zákaze interrupcií dostane do zákona, musia ho dodržiavať aj liberálni lekári. Kým sa však dostane do zákona, mala by prebehnúť diskusia, v parlamente, v médiách a prípadne aj na akademických seminároch. Ak však spoločnosť disponuje dostatočným sociálnym kapitálom môžu vedľa seba žiť konzervatívci aj liberáli v dôvere, že ak sa raz niečo dostane do zákona, budú ho dodržiavať aj tí, ktorým sa to nepáči.

František Novosád: Myslím si, že tolerantné sú predovšetkým tie spoločnosti, ktoré mali to dejinné šťastie, že prešli sériou opakovaných konfliktov, v ktorých aj ten najväčší hlupák pochopil, že toho „druhého“ nie je možné „vyhnať“, že teda sa musia nejako dohodnúť na pravidlách koexistencie. Idea tolerancie získala politickú relevanciu po náboženských vojnách, britský parlamentarizmus bol koncipovaný ako „pokračovanie občianskej vojny“ inými prostriedkami. Samozrejme, existuje aj učenie sa, preberanie skúseností. Nie je pravda, že jediné poučenie z dejín je to, že ľudia sa nikdy z dejín nepoučili.

Samuel Abrahám: Termín sociálny kapitál sa často používa v súvislosti s charakteristikou liberálno-demokratickej spoločnosti. Teda spoločnosti, ktorá sa dokáže dohodnúť na nejakých hodnotách a keď sa nedohodne, tak problém jednoducho „dá do zátvoriek“. Teda nijaké skupiny v takejto spoločnosti nesiahnu k militantným spôsobom presadzovania svojich práv. Avšak aj tie najúspešnejšie západné spoločnosti pociťujú krízu hodnôt. Objavujú sa nové problémy, pre ktoré niet riešenia. Mám na mysli otázky spojené s rozvojom genetiky, rastúce sociálne rozdiely, enviromentálne zmeny a mnohé ďalšie.

Egon Gál: Áno presne, kríza hodnôt nastáva vtedy, keď vznikajú nové problémy, napríklad tie, ktoré spomínaš, pri riešení ktorých si nevystačíme s tradičnými hodnotami. V procese sekularizácie, modernizácie a tvorby ekonomického trhu sa spotrebovával sociálny kapitál, tvorený v predmoderných spoločnostiach a nevytvára sa nový. V ranom novoveku ešte aj ateisti rešpektovali náboženské hodnoty, aj keď im dávali iné mená. Otázka je, kde sa dnes môžu vytvárať nové zdroje sociálneho kapitálu.

František Novosád: Vo fungovaní modernej spoločnosti, v každodenných interakciách sa sociálny kapitál nielen spotrebováva, ale aj tvorí. Koniec koncov, kapitál je predsa hodnota produkujúca nadhodnotu, respektíve inú hodnotu. Tým, že si kupujem lístok na autobus, tak prispievam k upevneniu spoločného vedomia, že je potrebné si lístky kupovať.

Martin Kanovský: Niet pochýb o tom, že moderná spoločnosť spotrebovala predmoderný kapitál. Ale aj v modernej spoločnosti sa vytvára sociálny kapitál. Okruh známych, priateľov, sociálnych sietí. Je ilúzia hovoriť o anonymizovanej spoločnosti, izolovaných individuách. Je to dobrý nástroj opisu, má však isté limity. Sú tu vždy sociálne väzby, v ktorých sa generuje sociálny kapitál, i keď dnes už má iné formy ako v predmoderných spoločnostiach. Napríklad aj e-mail, internet...

Egon Gál: Myslím si, že internet nevytvára žiadny sociálny kapitál.

Martin Kanovský: Prečo by sa nemohol generovať? Predsa si vymieňaš idey. Prečo také radikálne odmietnutie, že sa principiálne negeneruje?

Egon Gál: Možno som to trochu prehnal, ale aj tak si myslím, že sociálny kapitál sa tvorí skôr v spoločenstvách osobného kontaktu. Priateľstvá, kluby, kaviarne, občianske združenia... Všade, kde sa stretávajú ľudia rôznych vier a presvedčení a diskutujú o svojich názoroch, predsudkoch a skúsenostiach. Podľa čoho sa máš rozhodnúť, či priplatiš lekárovi, ktorého nepoznáš, alebo sa o teba postará aj bez toho, či budeš dôverovať tomu, čo píšu v novinách alebo nie, či máš dôverovať politikom, že hovoria to, čo si myslia? Podľa toho, čo si o týchto veciach ľudia medzi sebou rozprávajú. V spoločnosti s vysokým sociálnym kapitálom sa skôr oplatí dôverovať. Obávam sa, že u nás je v súčasnosti rozšírený názor, že sa skôr oplatí nedôverovať.

Samuel Abrahám: Tieto klubové či kaviarenské priateľstvá, neziskovky a pod., to sa stále týka veľmi malého okruhu ľudí. Hodnoty sa utvárajú vždy v spore, vždy ako reakcia na istý tlak. Nový sociálny kapitál sa vytvorí ako výsledok určitého ohrozenia, ako riešenie spoločných problémov. I keď sa niektoré skupiny nedokážu dohodnúť, v konfrontácii s novými ohrozeniami, ktoré sa týkajú všetkých, zrazu zistia, že sa musia zhodnúť. A tiež nemožno „latku hodnôt“ klásť príliš vysoko. V jednom mal Machiavelli pravdu, zníženú „latku hodnôt“ drvivá väčšina akceptuje skôr ako vyzdvihnutú do idealistických výšok, lebo donútenie preskočiť ju znamená násilie, pokrytectvo a pretváрку. V tom je moderná doba až prekvapujúco realistická.

František Novosád: Ja si tiež myslím, že považovať za zdroj sociálneho kapitálu len osobné vzťahy je príliš zužujúce. K sociálnemu kapitálu patrí aj schopnosť žiť vo „veľkej“ spoločnosti, kde sú vzťahy medzi ľuďmi podmienené ich postavením v inštitucionálnych sieťach, kde sa uzatvárajú zmluvy. K sociálnemu kapitálu patrí aj schopnosť „nastaviť“ neosobné nad osobné.

Egon Gál: To je pravda, ale aj do veľkých spoločností si prinášaš istú dávku dôvery alebo nedôvery a predsudkov, ktoré si naakumuloval v osobných kontaktoch. Sociálny kapitál ani tak neodzrkadľuje reálny stav spoločnosti, ako skôr názory ľudí na stav spoločnosti. V spoločnosti s vyšším sociálnym kapitálom sa ľudia nespoliehajú natoľko na represívne inštitúcie, aby si vynútili dodržiavanie dohôd, viac si navzájom dôverujú.

František Novosád: To je trochu idylizujúci názor. Moc je súčasťou všetkých ľudských vzťahov, už preto, že ľudia sú telesné bytosti. Dokonca aj v čisto osobných vzťahoch nachádzame mocenské zložky.

Martin Kanovský: Každé spoločenstvo má mechanizmy vylučovania. Existujú rôzne formy moci, osobné, neosobné. Keď niektorá komunita nadobudne presvedčenie, že niekto porušuje jej normy, tak ho vylučuje, a to dokonca aj vtedy, keď nemá inštitút polície. No sú aj iné spôsoby ako s porušovateľmi „zatočiť“. Sú isté hodnoty, ktoré dané spoločenstvo považuje za samozrejmé a na ktoré si nedá siahnuť. Kto sa týmto hodnotám spreneverí, tak sa s ním dokáže vysporiadať aj bez policajtov a súdov. Vylúčiť, nekomunikovať, sociálna smrť.

František Novosád: Často si to, čo Egon nazval „predmoderné spoločenstvá“ idylizujeme. Harmónia sem, harmónia tam, nakoniec sa ukáže, že za procesmi vzájomnosti sú aj isté mocenské mechanizmy.

Samuel Abrahám: Práve s týmto nesúhlasím. To vyzerá tak, že na povrchu je to zdieľané a dobrovoľné a za tým sa niekde v pozadí predsa len skrýva bič. Taká konšpirácia mocných a odhodlaných voči slabým a naivným.

František Novosád: To nie je práve najlepšia interpretácia situácie. Hovorím, že každé spoločenstvo problém svojej integrácie rieši komplexne, keď to nejde po dobrom, tak to skúsi po zlom. Existuje istá paralelnosť medzi morálkou a represiou.

Martin Kanovský: Súhlasím s Ferom, že mechanizmy vylučovania, moci a represie sú bytostne prítomné v každom spoločenstve, formálnom, ale aj neformálnom. A súhlasím s ním aj v tom, že neformálne spoločenstvá (predmoderné, moderné, ale i postmoderné) si nemožno predstavovať v nijakom zmysle ako idylické či harmonické. Neprítomnosť inštitucionalizovaných hodnôt a ich tematizácie, teda spoliehanie sa na implicitné hodnoty nevylučuje, ale priamo generuje konflikty. Veď aj implicitné hodnoty, a najmä správanie podľa nich, sa môžu líšiť, a v každom spoločenstve sú vždy mocenské štruktúry a authority, ktoré eliminujú tých, ktorí sa správajú v nesúlade so základnými hodnotami – v tomto prípade je jedno, či explicitnými, alebo implicitnými.

Egon Gál: Ani neviem, či som s vami až v takom spore. Len som chcel povedať, že v spoločnosti s vyšším sociálnym kapitálom je viac dôvery, solidarity a tolerancie, a menej mocenských zložiek a donucovania. Takéto spoločnosti fungujú efektívnejšie.

František Novosád: Dejiny európskych spoločností v dvadsiatom storočí ukazujú ako ľahko možno rozbiť to, čo nazývame sociálny kapitál. Príkladom je Rusko,

Nemecko, celý rad despotických a autoritárskych režimov. Rovnako existuje množstvo prípadov regenerácie takýchto spoločností. Obyčajne bola potrebná pomoc zvonku, to zásadné však záviselo od vnútorných síl dotknutých spoločností. Osudy Slovenska sa asi nedajú porovnať s osudmi ruskej alebo litovskej spoločnosti. Nemecko sa má ešte stále na pozore samo pred sebou.

~